

**ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA CZEŚKIEGO**

**Z bohem, ty muj pavliku!
(k podobám a rolím pravopisu v uměleckém textu)**

Oh my god, you're my little pavlik!
(on the forms and roles of spelling in artistic text)

MILAN HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4976-8286>

E-mail: mhrdlick@kcj.zcu.cz

Abstract: Traditionally two forms of language are distinguished – spoken and written ones. Both forms of a language have many specific characteristics but also some common features and points of contact. The article presents and comments rich and varied alternatives within lexical orthography (differences between big and small initial letters), morphological orthography (using defect endings) and syntactic orthography (the absence of punctuation marks) as well as the examples of their functional usage in a literary text (the above mentioned forms of orthography can be combined in various ways).

Bohemistika, 2025 (3) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Abstrakt: Rozlišují se tradičně dvě realizační formy jazyka, a sice řeč mluvená a řeč psaná. Oba způsoby existence jazyka mají svá četná výrazná specifika, ale také některé společné průniky a styčné body. V příspěvku se stručně naznačují a komentují bohaté a pestré možnosti pravopisu lexikálního (rozdíly mezi psaním velkého a malého počátečního písmene), morfologického (užití defektních koncovek) a syntaktického (absence interpunkčních znamének) a případy jejich funkčního využívání v literárním textu (zmiňované druhy pravopisu se mohou různou měrou kombinovat).

Keywords: orthography, form, written language, spoken language, ending, interpunction, big initial letter, error, literary work, speech function

Klíčová slova: pravopis, forma, řeč psaná, řeč mluvená, koncovka, interpunkce, velké počáteční písmeno, chyba, literární dílo, řečová funkce

V odborné literatuře se již tradičně rozlišují dvě základní realizační formy přirozeného jazyka, a sice *řeč mluvená*, jež je podstatně starší a primární, a *řeč psaná*¹ (ta je z řeči mluvené odvozená – zdaleka se však nejedná o pouhý grafický záznam mluveného slova, je povahou sekundární; psanou podobou jazyka ovšem disponuje jen zhruba třetina současných živých jazyků). Obě zmíněné řečové realizace jazykového kódu, jež jsou projevem tzv. vnější (zjevné) řeči,² mají svá výrazná a nezaměnitelná specifika³ (blíže např. Hrbáček, 1994; Čechová a kol., 2003, 2011 aj.). Je však možné konstatovat, že mezi texty psanými a mezi komunikáty primárně mluvenými existuje poměrně široká společná škála heterogenních relevantních charakteristik.⁴ Oba způsoby řeči se tedy mohou různou měrou částečně prolínat a vzájemně prostupovat a doplňovat, viz otázku „psané mluvenosti“, komunikaci prostřednictvím SMS, e-mailu či příspěvků, diskuse a komentáře na online sociálních platformách.

¹ J. Hrbáček (1994, s. 91) v této souvislosti rozlišuje pojmy *psaný jazyk* (tedy písemnou realizaci jazykového projevu), *písmo* (grafiku, soustavu grafických znaků pro zachycení jazykových sdělení) a *pravopis*, resp. ortografii (způsob, jímž užíváme písma ve spisovném vyjadřování).

² Vedle zmíněné vnější řeči se totiž ještě rozlišuje řeč vnitřní (povahou stručnější, zkratkovitá, náznaková, ne plně formovaná a částečně též obrazově představovaná), která je projevem řečové aktivity mentální (viz tamtéž, s. 87n.).

³ Mluvená řeč je většinou dialogická, nabízí možnost bezprostřední reakce, obsahuje mnohé kontaktní výrazy, vyznačuje se zpravidla redundancí, improvizovaným a spontánním charakterem, výraznou situační zakotveností aj.

⁴ Tato skutečnost ovšem neznamená, že by v závislosti na povaze komunikátů neexistovaly podstatné rozdíly. Na některé z nich poukazuje např. V. Cvrček a kol. (2010) v deskriptivně koncipované gramatice češtiny. V psané češtině se mimo jiné vyskytuje forma *mladý* v 98 %, kdežto podoba *mladej* má frekvenci pouhých 2 %, ovšem v češtině mluvené je četnost výskytu obrácená, tedy 9 % versus 91 %. Obdobně je tomu s frekvencí číslovek – v psané řeči má tvar *tří* 98 %, v mluvené pak 2 %, v mluvené češtině je poměr psanost – mluvenost 23 % versus 77 % apod.

V přehledovém článku poukážeme především na vybrané podoby a potenciální komunikační role jednotlivých druhů ortografie, tedy pravopisu lexikálního, morfologického a syntaktického, v česky psaném uměleckém textu; k našim cílům patří rovněž stručné připomenutí některých vybraných relevantních rysů psaného záznamu řeči prostřednictvím diakritického pravopisu.

Z grafické realizace textu, jejíž základní funkci lze označit jako zaznamenávací a vybavovací (viz Hrbáček, 1994, s. 88n. aj.), vyplývá předně její dvojrozměrnost, kterou se odlišuje se od jednorozměrné lineární řeči mluvené. Souvislé (horizontální) směřování písemného projevu (odvíjející se v češtině – na rozdíl od arabštiny aj. – zleva doprava) se, jak známo, láme do jednotlivých řádků; psaný projev se uskutečňuje na ploše.⁵ Z toho mimo jiné plyne jak snadná přehlédnutelnost textu (včetně možnosti čitatele se k určitým pasážím i opakovat a s různou rychlostí čtení vracet), tak nabídka uplatňování i jiných grafických a typografických prostředků – členění textu na odstavce, zavádění návodných titulků a strukturujících mezititulků, užívání různých typů písma (kurzíva, tučné zvýraznění grafémů atd.) či interpunkčních znamének.

Obvykle se také poukazuje na zpravidla podstatně větší časový prostor pro formulaci autorových myšlenek, a odtud tedy promyšlenější, sevřenější kompozici komunikátu aj. Písemný jazyk nadto může zaznamenávat rozdíly, jichž se mluvená podoba řeči vzdala, srov. případy asimilace znělosti (*let x led, správa x zpráva*), odlišení ve výslovnosti nerozlišovaného *i* a *y* (*bil x byl*) aj., nebo k nimž nedisponuje sdělnými prostředky (kupř. rozdíly v psaní malých a velkých počátečních písmen v pojmenováních, viz dále). Na druhé straně však psaný text implicitně nic nevypovídá o okolnostech ani o rámci komunikace, o prostředcích extralingválních (gesta, mimika) ani o rovině zvukové (tempo řeči, zabarvení hlasu mluvčího aj.) či o psychickém i jiném rozpoložení jednotlivých aktérů komunikace. V případě potřeby je tedy nutno vyjádřit dotyčné rysy v psaném komunikátu explicitním způsobem: »Počkej!« vykřikl zoufale; »To se ještě uvidí,« odvětil pohrdavě atd.⁶

A) Z jednotlivých druhů ortografie se nejprve zastavíme u vybraných a specifických momentů *pravopisu lexikálního*,⁷ a sice u otázky psaní velkého počátečního

⁵ Toho se v oblasti beletrie využívá k různým nápaditým podobám (formám) komunikátu, srov. Apollinairovy kaligramy (báseň ve formě Eiffelovy věže, kapek deště, koně) aj., kdy dochází k sémantizaci jeho struktury. Srov. blíže i otázku formálně-grafické ekvivalence (Hrdlička, 2014).

⁶ Dané konstatování ovšem platí i v opačném případě, v řeči mluvené, viz případy typu „Představ si, on prý napsal ve větě ‘*Děti šli na hřiště*’ po l měkké i!“

⁷ Na jeho podobě se může odrážet dobová estetika, názorová doktrína: tak kupř. záměrné exotizace jazyka se v našich podmínkách dopouštěli dekadenti v tzv. exkluzivní literatuře – prosazovali cizí pravopis u slov u nás již zdomácnělých (*sfaera, okkultní, haerresie* aj.), blíže Levý, 1957, s. 202n.

písmene u určitých lexémů.⁸ K tomu v souladu s kodifikací dochází v celé řadě případů, především u vlastních jmen osob, lokalit, institucí, svátečních dnů, význačných událostí, názvů uměleckých děl atd. (lze však uvažovat i o grafické realizaci záměrně defektní, chybné, viz dále). Právě opačně je tomu ovšem tehdy, jedná-li se o problematiku apelativizace proprií (*donchuán – svůdce, donkichot – bláhový snilek, jidáš – zrádce, xantipa – zlá žena*), o metonymii (*Po dobrém obědě si dá rád vychlazenou plzeň*) apod.

Relevantní roli při psaní velkého písmene mohou hrát také faktory další – patří k nim mimo jiné vyjádření úcty (např. v oficiální korespondenci), srov. výrazy *ty, vy* x *Ty, Vy, tvůj, váš* x *Tvůj, Váš*, pojetí určitých denotátů (srov. psaní lexému *Bůh* v textech náboženských a v ostatních komunikátech, kde se píše většinou počáteční písmeno malé; srov. též grafickou podobu pojmenování *Měsíc* jako jména hvězdářského a označení *měsíc* v užití jiném – v *měsíci listopadu* apod.) i v některých kontextech dalších.⁹

V souvislosti s ortografií připomeneme na omezeném prostoru alespoň zajímavý případ osobitého funkčního využití rozdílu mezi psaním malého a velkého počátečního písmene v lexému *mlok – Mlok* v Čapkově románu *Válka s Mloky*. V předmluvách, v doslovecích, v kritikách, v učebnicích, ale i v samotném textu románu (a dokonce i v názvu díla) se totiž setkáváme s různým proporčním zastoupením *m/M*, srov. několik ukázek: „*Zase ti mloci!*“ (Čapek, 1958, s. 97), „*Jak je vidět, demoralizuje sláva i mloky.*“ (Čapek, 1958, s. 86), „*A viděl jste nějakého Mloka, pane Bondy?*“ (Čapek 1958, s. 109), „*Tak tedy došlo k tomu, že pan Povondra začal shromažďovat výstřižky o Mlocích.*“ (Čapek, 1958, s. 121).

Kde hledat příčinu této rozkolísanosti? Domníváme se, že jedno z možných vysvětlení by spočívalo ve skutečnosti, že se původně nevýznamní, neškodní a neorganizovaní *mloci* vyvinou z takřka neznámého druhu do nebezpečných a rozpínavých *Mloků* symbolizujících fašistickou expanzivní mašinerii a ideologii (blíže M. Hrdlička, 2015). Zmíněná geneze, jež je svou povahou a symbolikou pro román zásadní (a v mluvené řeči nerealizovatelná), by podle našeho soudu měla vedle jiného zůstat zachována i v překladatelských konkretizacích předlohy.

B) Nepřeberné množství možností nabízí čeština svou flektivní povahou (užití koncovek nepatřičných, hyperkorektních, kolokviálních, knižní povahy) i užíváním

⁸ V tomto směru se může situace v jednotlivých jazycích výrazně odlišovat. Např. korejština daný rozdíl vůbec nezohledňuje, ve francouzštině může docházet k sémantickému odlišení výrazů (*église – kostel* x *Eglise – církev jako instituce*), v němčině se píše s velkým počátečním písmenem všechna substantiva apod.

⁹ V našem prostředí, zejména v poválečných letech, hrály roli i nepřehlédnutelné důvody povahy ideologické. Zazněly třeba vážně míněné návrhy, aby se psalo velké počáteční písmeno ve slově *uhlí* (neboť je to naše „černé zlato“), blíže Cvrček, 2006, nebo ve slovech *horník, dělník, rolník* (vůdčí představitelé dělnické třídy a dobové společnosti) aj.

diakritických znamének (náležitě i nenáležitě) v oblasti *pravopisu morfologického*.¹⁰ Pestrá škála možných záměrných pochybení může sloužit i zde ke specifickému ztvárnění četných funkcí v literárním díle: defektní pasáže mohou mít kupř. funkci charakterizační (dokládají nevzdělanost dané osoby), komickou, mohou se stát zdrojem zápletky, nedorozumění, dvojsmyslného vyjádření, mohou cíleně komplikovat plynulost četby aj.

Velmi zajímavá (a z translologického hlediska mimořádně náročná) je pak otázka jejich adekvátního přetlumočení do jiného, tedy cílového, jazyka (tím spíše, je-li od češtiny typologicky odlišný, blíže M. Hrdlička, 2014).

Přinášíme doklad z románu K. M. Čapka-Choda *Turbína* (1964, s. 266):

Můj nejdražší Faninku!“ začínal dopis. „Býval, býval, ale už nejsi. Co jsi mislyš co pak mě nevěříš?? Tak já teda musím přestat tobě psát snad potom budeš věřit. Nejdraší Faninku, neočekávej ode mně už žádní jiní dopis než tendlenc a ten je poslední máš to marno mezi námi je navdicky konec...

C) Nikoliv nezajímavými prostředky disponuje rovněž *pravopis syntaktický*. Absence, popř. nadužití interpunkce (ovšem i jiných prostředků – slovosledu, vytčeného větného členu, apoziopce aj.) může být v literárním díle účelně a funkčně využíváno. Je tomu tak např. při zachycení nepřerušovaného toku řeči (pábitelského monologu) v Hrabalově románu *Taneční hodiny pro starší a pokročilé* (1964), kdy starý muž pomyslné dívce líčí – formou jedné jediné věty – bohaté zážitky a příhody ze svého pozoruhodného života.

Jindy (Rudyš, 2010, s. 42n.) zase může vynechání interpunkce podle našeho soudu představovat vzdor a odpor¹¹ předlistopadové mládeže k dobovým zavedeným společenským konvencím a pravidlům, viz ukázkou:

Horko jako prase a v Jeseníku chcíp pes co už teda chcípnu dávno ale teď v červenci chcíp úplně. // Rusáci v lesích zase pořádaj manévry a my se rozhodli s Helmutem Tyfusem a Karlou že pojedeme k moři a protože Polsko je zavřený a Bulharsko a Rumunsko daleko a Maďarsko moře nemá tak jediná možnost je NDR. Pojedem už pozejtří.

Helmut co je můj kluk si půjčí wartburka od svého fotra co je řezník a spát budem jen tak venku a já to budu fotit a všechno zapíšu což dělám už teď.

Uzavíráme konstatováním, že možnosti jednotlivých druhů pravopisu v oblasti beletrie jsou, jak jsme se pokusili naznačit, různorodé a bohaté. Osvědčené i netradiční postupy (porušování norem a zavedených zvyklostí či konvencí, důmyslné

¹⁰ Ten se může v literárním díle pochopitelně vyskytovat v kombinaci s dalšími druhy pravopisu.

¹¹ Relevantních příčin může být uvedeno vícero, kupř. skutečnost, že se jedná o deník, tedy o „utajený“ text, který je v zásadě přístupný pouze svému pisateli, který může podobu grafického záznamu svobodně koncipovat podle svého uvážení.

aktualizace aj.) mohou v literárním textu plnit různé funkce a vyvolávat specifický komunikační efekt. Bývá jich proto literáty mnohdy účelně využíváno.

Prameny

ČAPEK, K. (1958). *Válka s Mloky*. Praha: Československý spisovatel.

ČAPEK-CHOD, K. M. (1964). *Turbina*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.

HRABAL, B. (1964). *Taneční hodiny pro starší a pokročilé*. Praha: Československý spisovatel.

RUDYŠ, J. (2010). Pankáči na Baltu. *Respekt*, 21, 42–45.

Literatura

CVRČEK, V. (2006). *Teorie jazykové kultury*. Praha: Karolinum.

CVRČEK, V. a kol. (2010). *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum.

ČECHOVÁ, M. a kol. (2003). *Současná česká stylistika*. Praha: Institut sociálních vztahů.

ČECHOVÁ, M. a kol. (2011). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

HRBÁČEK, J. (1994). *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova.

HRDLÍČKA, M. (2014). *Překladaťské miniatury*. Praha: Karolinum.

HRDLÍČKA, M. (2015). *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*. Praha: Karolinum.

LEVÝ, J. (1957). *České theorie překladať*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury.